МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

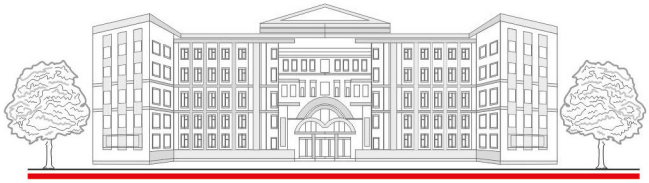

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 69

Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 811.112.2'25
DOI

Тупиця О. Ю.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології та перекладу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті розглянуто проблему безеквівалентних лексичних одиниць у контексті перекладу, акцентовано увагу на культурній, лінгвістичній значущості та складностях, що виникають під час адаптації таких одиниць у іншомовних трансформаціях. Дослідження ґрунтується на аналізі безеквівалентної лексики в оригінальних текстах та їх перекладах, що дозволяє виявити культурні відмінності, а також дати відповідь на питання збереження національно-культурної специфіки. Визначено семантичну структура таких лексичних одиниць, яка часто є відсутньою або недостатньо відображеною в іншій мові. Безеквівалентні лексичні одиниці не тільки відображають унікальні реалії та поняття конкретної культури, але й формують світосприйняття народу, що робить їх важливими для лінгвокультурної картини світу. Наведено приклади, які ілюструють, як етимологічні та культурні референції впливають на вибір перекладацьких стратегій, а також обговорено проблеми локалізації та адаптації безеквівалентної лексики в тексті. Важливість збереження або адаптації таких одиниць підкреслено через порівняння контекстів, яке демонструє, як перекладацькі стратегії можуть вплинути на емоційну насиченість та культурну автентичність перекладу. Результати дослідження акцентують увагу на необхідності врахування культурних контекстів та їхнього впливу на процес перекладу, що сприяє досягненню точності та збагаченню змісту тексту.

У статті проаналізовано механізми передачі культурно специфічної лексики, що дозволяє глибше зрозуміти складнощі міжкультурної комунікації. Окремо зазначено роль контексту в інтерпретації безеквівалентних одиниць, адже саме контекст часто є вирішальним фактором для успішного перекладу.

Запропонована авторами концепція спонукає до пошуку інноваційних підходів у перекладі, що базуються на інтеграції лінгвістичних і культурологічних методів. Це дослідження підкреслює значущість безеквівалентних лексичних одиниць у перекладацькій практиці, що відкриває нові перспективи для подальших досліджень у цій галузі. Отримані результати також підкреслюють важливість міждисциплінарного підходу, що об'єднує лінгвістику, культурологію та перекладознавство для забезпечення більш точного відтворення культурних реалій.

Ключові слова: безеквівалентні лексичні одиниці, культурна специфіка, лінгвокультурна картина світу, семантична структура, етнокультурні концепти, локалізація, адаптація, перекладацькі стратегії, культурні відмінності.

Особливою одиницею, здатною відображати національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, вважають безеквівалентну лексику (далі БЛ). Безеквівалентні лексеми називають специфічні поняття, притаманні лише певним мовам; саме тому їх значення для втілення «картини світу» тексту надзвичайно важливе [1, с. 3-8]. Національно-культурний компонент лексичного значення актуалізується в межах тексту і поширюється на семантику інших одиниць (С. Єрмоленко, В. Кононенко, А. Мойсієнко [2] та ін.).

Ми поставили собі за **мету** проаналізувати композиційну ролі БЛ у текстах оригіналів та їх перекладах. **Основні завдання:** 1) вивчити роль БЛ у створенні національно-культурної специфіки тексту; 2) дослідити стратегії відтворення БЛ у перекладі; 3) оцінити вплив БЛ на композиційну структуру тексту.

Аналіз наукових досліджень, присвячених теоретичним підходам до БЛ, включає розгляд ключових концепцій, запропонованих провідними вченими в галузі лінгвістики та перекладознавства: Р. Якобсоном, Ю. Найдою, Л. Лисиченко, Р. Зорівчаком, О. Мартинюком та ін.

Р. Якобсон вважав, що будь-яке повідомлення може бути перекладено з однієї мови на іншу, але деякі аспекти значення можуть бути відтворені лише частково через відсутність точних лексичних еквівалентів. Він розробив концепцію «мовної відносності» та висловив думку, що значення формується в залежності від культурного контексту, і це впливає на складнощі у перекладі. Переклад БЛ – це культурна адаптація [3].

На особливу увагу заслуговує концепція Ю. Найди, яку визначають терміном «динамічна еквівалентність». Точна передача БЛ вимагає культурної адаптації, при цьому збереження функціональної еквівалентності важливіше за буквальність. У його роботах, перекладач має забезпечити «рівень прийняття» перекладеного тексту цільовою аудиторією [4].

Л. Лисиченко, досліджуючи проблему БЛ, трактувала її як одиницю лексикону мови, яка не мають прямого відповідника в іншій мові через унікальні культурні, історичні або соціальні реалії, властиві лише одній спільноті. Вона підкреслювала, що такі лексичні одиниці часто виражають національно-культурну специфіку і є носіями унікальної інформації про менталітет, спосіб життя та світогляд народу. БЛ може включати назви предметів побуту, культурні реалії, специфічні поняття з етнографії, фольклору, а також різні мовні кліше та фразеологізми. Основними способами передачі таких одиниць у перекладі, на думку Л. Лисиченко, є транскрипція, транслітерація, калькування або пояснювальний переклад, які допомагають відтворити специфіку вихідного тексту для читача іншої культури [5].

У наших дослідженнях ми також зосереджували увагу на проблеми перекладу БЛ. Дослідили специфічні культурні одиниці, які відображають глибинні аспекти національного світогляду. Ми аналізували проблеми трансляції таких одиниць

в художньому тексті, акцентували увагу на тому, що БЛ часто є «ключем» до розуміння змісту тексту, тому її втрати в перекладі можуть значно вплинути на композицію та сприйняття тексту в цілому [1].

Виклад основного матеріалу. Тема лексики з національно-культурною семантикою та її вплив на переклад є досить глибокою і охоплює кілька важливих аспектів. Для її розгляду звертаються до різних наукових підходів і концепцій, досліджують зв'язок між мовою, культурою і перекладом. Перша – *лінгвокультурологічна концепція* ґрунтується на визначенні взаємозв'язку мови та культури. Лексика є носієм культури, і кожне слово або вираз може мати культурно специфічне значення, яке складно або навіть неможливо передати іншою мовою без втрати частини смислу. Цей аспект виявляється через: *безеквівалентну лексику* (слова, які не мають точних відповідників в іншій мові) та *концептуальні лакуни* (поняття, притаманні одній культурі, але відсутні в іншій). У процесі перекладу важливо передати не лише лексичне значення слова, але й культурний контекст, у якому воно використовується. Це вимагає від перекладача знання як мови оригіналу, так і культури, з якої походить текст [1].

Друга концепція – *теорія культурних лакун*, у якій розглядають поняття або явища, які відсутні в одній культурі, але притаманні іншій. Наприклад, в українській культурі є поняття «святвечір», яке має релігійне і культурне значення, але в деяких інших культурах йому може не бути еквівалентного поняття. Для перекладача це означає, що потрібно не просто знайти лексичний еквівалент, а й передати культурну специфіку явища [6].

Третя концепція – *етнолінгвістична*. Етнолінгвістика досліджує мову як частину культури. У кожної етнічної спільноти є особливі слова, вирази або фразеологізми, що відображають її унікальний спосіб мислення, систему цінностей та світосприйняття. Наприклад, такі українські фразеологізми, як «як сніг на голову» або «світити п'ятами», мають культурне підґрунтя, яке може не бути зрозумілим у дослівному перекладі іншими мовами. Фразеологізм *як сніг на голову* має німецький відповідник: *Wie ein Blitz aus heiterem Himmel* – дослівно: *«Як блискавка з ясного неба»*. Цей вираз передає ідею несподіваної події, яка настає раптово. Інший можливий варіант – *aus dem Nichts kommen («з'явитися нізвідки»),* який також вказує на раптовість, хоча не має такої виразної образності, як український вираз. *Світити п'ятами* – цей фразеологізм вживається у значенні швидкої втечі, бажання уникнути небезпеки або неприємностей. Німецький відповідник: *Fersengeld geben* – дослівно: *«давати гроші на п'яти».* Вираз означає втечу або швидкий відступ. У німецькій мові він передає таку саму ситуацію, коли хтось швидко тікає, і видно його п'яти. Також можна використовувати вираз *Reißaus nehmen* – означає *«тікати»* або *«давати драла»,* не має чіткої образної прив'язки до п'ят, але вживається для позначення втечі або швидкого зникнення.

Четверта концепція – *перекладацькі трансформації*. Через культурні відмінності перекладачі часто використовують різні «перекладацькі трансформації», щоб зберегти смисл тексту, водночас адаптуючи його до культури мови перекладу. До основних трансформацій належать: *транскрипція та транслітерація* (якщо немає еквівалента, слово залишається в оригіналі або його відтворюють за звучанням); *калькування* (створення нового слова на основі елементів мови перекладу); *адаптація* (заміна культурно специфічного явища на більш знайоме в культурі перекладу).

П'ята концепція – *теорія еквівалентності*. У перекладознавстві існує поняття «еквівалентності», що означає відповідність між текстами оригіналу і перекладу. Однак еквівалентність не завжди є лексичною, оскільки культура може впливати на смислове наповнення слів. Наприклад, слово *«чумак»* в українській мові несе символічне і культурне навантаження, що може бути важко передати в перекладі іншою мовою, тому часто така лексика залишається в тексті з покликанням на пояснення: *Den Berg herab kamen* ***Tschumaken****[1][WS 1] gefahren. Ihre Ochsen waren grau und falb mit prächtigen gebogenen Hörnern und eingespannt in geschnitzte Joche;* ***die Tschumaken*** *selbst waren lauter junge, ansehnliche Männer.* 1. „Tschumaken" wurden die Leute aus der Ukraine genannt, welche mit ihren Ochsen nach der Krim oder an den Don fuhren, um sich von dort Fische und Salz zu holen. Anmerk. der Übersetzerin. WS 1. Tschumaken" von russisch „чума" (*Pest*), galten als verantwortlich für die Verbreitung von Viehseuchen. Anmerkungen (Wikisource) [7].

Шоста концепція – *теорія доместикації та форенізації.* Ця концепція запропонована Лоуренсом Венуті, вона базується на виборі: чи варто «локалізувати» текст, роблячи його ближчим до культури перекладу (доместикація), чи залишати «чужим», зберігаючи культурні специфіки оригіналу (форенізація). Національно-культурний аспект лексики часто стає випробуванням для перекладача, адже необхідно вирішувати, наскільки адаптувати текст до культури читача [4].

Національно-культурний аспект лексики впливає на перекладацькі рішення: 1) вибір слів для збереження культурного колориту; 2) використання пояснювальних приміток для передачі значень, не знайомих у культурі мови перекладу; 3) баланс між збереженням екзотичності та зрозумілістю для читача іншої культури.

Таким чином, перекладач виконує роль культурного медіатора, намагаючись зберегти автентичність оригіналу, не втративши при цьому культурних відтінків лексики.

Наше дослідження ґрунтується на аналізі БЛ в оригінальних текстах та їх перекладах, що необхідний у першу чергу для розуміння культурних відмінностей, а також для вивчення способів збереження або трансформації національно-культурної специфіки. Така лексика є невід'ємною складовою лінгвокультурної картини світу, адже вона не лише відображає унікальні реалії та поняття конкретної культури, але й вказує на світосприйняття народу. Лінгвістичний аналіз починається із семантичної структури. БЛ характеризується тим, що вона не має точних відповідників в іншій мові через відсутність відповідних понять або явищ. Лінгвістично це проявляється у *формуванні унікальних концептів* – слова, які не мають еквівалентів, часто пов'язані з унікальними для культури явищами (наприклад, *сакура* в японській культурі або *калина* в українській): для німецькомовного читача образ *калини* не має такого значення, тому в багатьох контекстах можна спостерігати заміну: *калина – Esche (ясень): Und im Tale gehn sie, Gingen so wie Kinder, Plauderten und singen. Bei der* ***Esche*** *stehn sie,- Lassen dort sich nieder, Küssen dort sich wieder. (H. Zinner переклад із Т.Г. Шевченка).* Ми спостерігаємо *семантичну лакуну* – відсутність еквівалента в іншій мові призводить до того, що певний смисловий простір залишається «порожнім».

У тексті-оригіналі спостерігаємо *етимологічно-культурні референції*: БЛ часто пов'язана з історією, традиціями або

міфологією нації. Для аналізу перекладу важливо розглянути етимологію таких слів, адже вони можуть містити культурні контексти, які не зберігаються при буквальному перекладі. БЛ української мови в порівнянні, наприклад, із німецькою є екзотизмом чи варваризмом у тексті-відповіднику:

...І про неї добрим людям ...Ihren alten Ruhm besingen
***Кобзарі** співають. **Der Kobsaren** Weisen.*
(Т. Шевченко.) (A.Kurella.)

Носіям німецької мови для розкриття семантики цих лексичних одиниць потрібні тлумачення, які ґрунтуються на встановленні етнокультурної належності слів, тобто *Kobsar – Kobsaspieler, ukrainischer Volksliedersaenger (Kobsa – altes ukrainisches Zupfinstrument). Кобзар – той, хто грає на кобзі, українській народний співець (Кобза – стародавній український щипковий інструмент).*

Культурологічний аналіз композиційної ролі БЛ спирається на *етнокультурні концепти*: БЛ є відображенням унікальних етнокультурних концептів, які можуть не існувати в іншій культурі. Часто БЛ має *символічне значення*, яке важко відтворити при перекладі. БЛ-символи відображають особливості національного світобачення та сприйняття навколишньої дійсності, створюють особливі ліричні образи тощо: *У хмільні смеркання **мавки** чорноброві Ждатимуть твоєї ніжності й любові (В. Симоненко)* [1, с. 18]. Наш варіант перекладу: *In betörende Dämmerung werden die schwarzbrauen **Mavkas** auf deine Zärtlichkeit und Liebe warten. Хмільні смеркання* – передано як *betörende Dämmerung,* що означає *звабливий* або *п'янкий вечір,* зберігаючи атмосферу та емоційний стан оригіналу. *Мавки чорноброві* – образ мавок перенесений у німецьку мову як *Mavkas,* зберігаючи назву цього фольклорного персонажа, оскільки у німецькій культурі немає еквівалента. Епітет *чорноброві* переданий як *schwarzbrauen,* що зберігає точність опису. *Ждатимуть твоєї ніжності й любові* – дослівно передано як *werden auf deine Zärtlichkeit und Liebe warten,* зберігаючи синтаксис та зміст. Така адаптація допомагає передати поетичну та культурну специфіку оригіналу для носіїв іншої мови. Щоправда, потрібне пояснення для *Mavka* на зразок такого: ***Mavka** ist eine Figur aus der ukrainischen Mythologie und Folklore. Eine Mavka ist ein weiblicher Waldgeist, der oft als schöne, junge Frau mit langem, offenem Haar beschrieben wird. Typisch für sie ist, dass sie keinen Schatten wirft und oft keine sichtbaren Knochen im Rücken hat, was auf ihre übernatürliche Natur hinweist. Mavkas werden in Volkslegenden oft als verführerische, aber gefährliche Wesen dargestellt, die junge Männer in die Wälder locken und ihnen Schaden zufügen können. In der ukrainischen Kultur hat die Mavka eine ambivalente Rolle: Einerseits wird sie als Symbol für die Schönheit und Freiheit der Natur angesehen, andererseits ist sie ein Symbol für das Unbekannte und das Übernatürliche. Mavkas erscheinen häufig in der ukrainischen Literatur, darunter auch in dem berühmten Drama " Der Waldgesang" («Лісова пісня») von Lesja Ukrajinka, wo die Mavka eine tragische Figur darstellt, die sowohl Menschlichkeit als auch ihre Bindung an die Natur verkörpert. Kurz gesagt, die Mavka repräsentiert einen einzigartigen Teil des ukrainischen kulturellen Erbes und verkörpert sowohl die Schönheit als auch die Gefahr der Natur.*

При розгляді особливостей БЛ у композиції тексту постають проблеми *локалізації* та *адаптації*. Перекладачі часто стикаються з дилемою: зберегти оригінальну форму слова, що може залишитися незрозумілим для читача, або адаптувати його до реалій цільової культури. Це особливо важливо при перекладі літературних текстів, де БЛ може передавати колорит і настрій твору. Наприклад, перекладаючи українське слово *гопак* на інші мови, можна або залишити його незмінним (що вимагатиме пояснень для читача), або використати аналогічний термін, який може втратити національну специфіку. Можливі способи перекладу: 1) транскрипція: *Der Hopak ist ein traditioneller ukrainischer Tanz, der oft bei festlichen Anlässen aufgeführt wird. (Гопак – це традиційний український танець, який часто виконують на святкових заходах);* 2) описовий переклад: *Traditioneller ukrainischer Volkstanz (традиційний український народний танець), Kampftanz (бойовий танець): Der Hopak ist ein traditioneller ukrainischer Kampftanz, der akrobatische Bewegungen und Tanzschritte kombiniert. (Гопак – це традиційний український бойовий танець, який поєднує акробатичні рухи та танцювальні кроки);* 3) калька або адаптований переклад: *Kosakentanz (козацький танець): Der Kosakentanz Hopak ist bekannt für seine energiegeladenen Sprünge und dynamischen Bewegungen. (Козацький танець гопак відомий своїми енергійними стрибками та динамічними рухами).* Найчастіше у перекладах використовують транскрипцію *Hopak* або дають короткий опис для пояснення. Описовий переклад є корисним у тих випадках, коли аудиторія не знайома з українською культурою і потребує додаткових роз'яснень.

Лінгвістичний і культурологічний аналіз БЛ в оригіналі та перекладі допомагає розкрити національні культурні особливості, підкреслюючи важливість вибору перекладацьких стратегій. Збереження або адаптація таких елементів у перекладі відображає не лише технічні аспекти роботи перекладача, але й його здатність передати культурну самобутність тексту.

Висновки. Вивчення БЛ є необхідним для розуміння культурних відмінностей та збереження національно-культурної специфіки у перекладі. Такі одиниці відображають унікальні реалії культури та світосприйняття народу. БЛ, які не мають точних відповідників в інших мовах, формують унікальні концепти. При аналізі перекладу важливо враховувати етимологію БЛ, оскільки вона містить культурні контексти, які можуть бути втрачені при буквальному перекладі. Перекладачі часто стикаються з дилемою між збереженням оригінальної форми слова та адаптацією до реалій цільової культури. Це особливо важливо у літературному перекладі, де БЛ можуть надавати тексту колорит.

Лінгвістичний і культурологічний аналіз БЛ в оригіналі та перекладі підкреслює важливість вибору перекладацьких стратегій для передачі культурної самобутності тексту, що є критично важливим для збереження його змісту та емоційної складової.

Перспективи подальших досліджень. На основі викладених матеріалів та висновків можна визначити кілька перспектив для подальших досліджень у сфері БЛ та її перекладу: 1) розширення корпусу досліджень: вивчення БЛ у інших мовах та культурах, що дозволить порівняти способи передачі культурних концептів у різних мовних контекстах; 2) вплив на сприйняття: дослідження того, як використання БЛ у перекладах впливає на сприйняття тексту читачами з різних культур; 3) дослідження адаптації у різних жанрах: аналіз специфічних жанрів (література, поезія, публіцистика, реклама тощо) з точки зору використання та адаптації БЛ. Це дозволить зрозуміти, як жанрові особливості впливають на вибір перекладацьких стратегій; 4) міжкультурна комунікація: дослідження ролі БЛ у між-

культурній комунікації, зокрема, як вони можуть сприяти або ускладнювати взаєморозуміння між носіями різних культур; 5) символіка і міфологія: вивчення символічного значення БЛ у контексті міфології, фольклору та релігії тощо.

Ці перспективи можуть допомогти глибше зрозуміти складні взаємозв'язки між мовою, культурою та перекладом, а також сприяти розвитку нових методів і підходів у дослідженні безеквівалентних лексичних одиниць.

Література:

1. Тупиця О.Ю. Безеквівалентна лексика в поетичному тексті: проблема створення етномовної картини світу : монографія / О.Ю. Тупиця. Mauritius, Beau Bassin : LAP LAMBERT Academic Publishing RU, 2018, 117 с.
2. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування шевченкового вірша. К.: Вид-во "Правда Ярославичів", 1997, 200 с.
3. Jakobson Roman. Linguistics and Poetics. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?q=Jakobson,+R.+(1960).+Linguistics+and+Poetics.&hl=de&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart (дата звернення: 16.10 2024).
4. The Translator's Invisibility: A History of Translation / Lawrence Venuti. 1. Translating and interpreting – History. 2. English language – Translating – History. I. Title. II. Series: Translation studies. London, England. 1995. 306 P.
5. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української літературної мови. (Семантична структура слова). Харків : Вища школа, 1976. 116 с.
6. Кочерган М.П. До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації // Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999р./ Відп. ред. М.П.Кочерган. К., 1999. С. 42–45.
7. Wowtschok Marko. Ein Traum. URL: https://de.wikisource.org/wiki/Ein_Traum_(Marko_Wowtschok) (дата звернення: 16.10 2024).

Tupytsia O. Linguistic and Cultural Aspects of Translating Non-Equivalent Vocabulary

Summary. The article deals with the problem of non-equivalent lexical items in the context of translation, focusing on their cultural and linguistic significance and the difficulties that arise when adapting such items in language transformations. The study is based on the analysis of non-equivalent vocabulary in the original texts and their translations, which allows to identify cultural differences and methods of preserving national and cultural specificity. The semantic structure of such lexical units is determined, which is often absent or insufficiently reflected in another language. Non-equivalent lexical units not only reflect the unique realities and concepts of a particular culture, but also shape the worldview of the people, which makes them important for the linguistic and cultural picture of the world. Examples are given to illustrate how etymological and cultural references influence the choice of translation strategies, and the problems of localization and adaptation of non-equivalent vocabulary in the text are discussed. The importance of preserving or adapting such units is emphasized through a comparison that demonstrates how translation strategies can affect the emotional richness and cultural authenticity of a translation. The results of the study emphasize the need to take into account cultural contexts and their influence on the translation process, which contributes to the achievement of accuracy and enrichment of the text's meaning.

The article analyses the mechanisms of transmission of culturally specific vocabulary, which allows us to better understand the complexities of intercultural communication. The role of context in the interpretation of non-equivalent units is emphasized, since context is often a decisive factor for successful translation.

The concept proposed by the authors encourages the search for innovative approaches in translation based on the integration of linguistic and cultural methods. This study emphasizes the importance of non-equivalent lexical items in translation practice, which opens up new perspectives for further research in this area. The findings also emphasize the importance of an interdisciplinary approach that combines linguistics, cultural studies and translation studies to ensure a more accurate representation of cultural realities.

Key words: nonequivalent lexical items, cultural specificity, linguistic and cultural worldview, semantic structure, ethno-cultural concepts, localization, adaptation, translation strategies, cultural differences.